

*Сергій Назаровець,
бібліотекар 2-ї категорії НТБ НУ"Львівська політехніка",
аспірант ХДАК*

ПІДТРИМКА РУХУ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВІ

Висвітлено результати соціологічного дослідження, яке проводилось серед вітчизняних фахівців бібліотечної справи з метою виявлення мотивуючих та стримуючих факторів щодо поширення ідей руху Відкритого доступу у бібліотекознавстві.

***Ключові слова:** соціологічне дослідження, українське бібліотекознавство, наукова комунікація, Відкритий доступ, сучасні інформаційні технології.*

Розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій, електронного видавництва, онлайн-комунікаційних інструментів та, водночас, криза традиційної видавничої моделі, що супроводжувалась постійним ростом цін на академічні видання, сприяли появі нового виду наукової електронної комунікації – руху за Відкритий доступ. Це практика розповсюдження рецензованих наукових публікацій у вільному та необмеженому Інтернет-доступі для вчених, дослідників, викладачів, студентів і всіх, кого цікавить наука, з метою обміну та найбільш ефективного використання набутих знань.

З моменту появи ініціатива Відкритого доступу відразу ж отримала як прихильників, так і противників. До останніх належать представники комерційних видавництв наукової літератури, оскільки реалізація ідей Відкритого доступу здатна суттєво зменшити їхні прибутки. Серед прихильників цього прогресивного руху – автори, що прагнуть отримати максимальний ефект від публікації результатів власних досліджень; дослідники, що хочуть мати оперативний та зручний доступ до наукової інформації; бібліотечні фахівці, для яких забезпечення користувачам вільного доступу до інформації є однією з невід'ємних складових їхньої професійної місії [7, с. 32].

Головною мотивацією бібліотечних фахівців щодо підтримки ініціативи відкритого доступу до наукових публікацій став ріст цін на наукові журнали, що в умовах обмеженого фінансування призвело до зниження якості комплектування бібліотечних фондів і задоволення читацьких потреб.

Особлива роль бібліотекарів у промоції руху Відкритого доступу неодноразово відзначалася у авторитетних міжнародних деклараціях, спрямованих на підтримку цієї

ініціативи. Так, наприклад, у Бетесдинській заяві про відкритий доступ до публікацій сказано, що бібліотеки повинні докласти максимум зусиль для швидкого переходу наукової спільноти на модель вільного розповсюдження наукової інформації [2]. Для цього бібліотекам пропонується розробляти та підтримувати механізми вільного розповсюдження наукових публікацій, приділяти першочергову увагу навчанню та інформуванню своїх користувачів щодо переваг відкритого доступу, оперативно представляти інформацію про відкриті наукові ресурси у бібліотечних каталогах та базах даних.

Існує два основних комунікаційних канали поширення документів відкритого доступу: публікація статей у рецензованих журналах відкритого доступу, де усі витрати, пов'язані з видавничим процесом, оплачують самі автори, або їх спонсори; самоархівування наукових документів авторами на власних веб-сторінках, або в інституційних чи тематичних електронних архівах.

Ступінь підтримки Відкритого доступу представниками різних галузей знань неоднаковий і залежить від авторитетності фахових видань, які реалізують модель вільного доступу до публікацій, та ініціативності авторів щодо самоархівування своїх наукових публікацій. Згідно результатів мультидисциплінарного дослідження рецензованих статей опублікованих у 2008 році, з усіх наукових галузей найнижча загальна частка статей у відкритому доступі виявилась у хімії – 13%, у той час як у природничих науках вона була найвищою – 33% [3].

Поширення руху Відкритого доступу змусило видавців прийняти спеціальні політики щодо самоархівування робіт: дозвіл на архівування статей до їх публікації (препринт), дозвіл на архівування статей після їх публікації (постпринт), дозвіл на архівування препринтів і постпринтів, або не підтримку практики самоархівування [6, с. 8]. Згідно даних проекту ROMEO, станом на 2011 рік 94% академічних видань, що включено у базу даних проекту (приблизно 19000 назв), не забороняли авторам самоархівувати свої роботи, при цьому 60% дозволяли негайне самоархівування своїх робіт [1].

Відтак, перешкодою на шляху поширення практики самоархівування наукових робіт часто стає поведінка не академічних видавництв, а самих авторів, які не поспішають розміщувати свої роботи у вільному доступі без додаткових мотивацій. Саме тому поширеною світовою практикою стає запровадження політики «обов'язкового» архівування результатів наукових досліджень установами та організаціями, за чий кошт проводяться дані дослідження [10, с. 7].

Як свідчить зарубіжний досвід, переважна більшість фахівців в галузі бібліотекознавства та інформаційних наук теоретично виступають за відкритий доступ, проте, коли справа доходить до самоархівування власних наукових робіт – на цьому їх підтримка закінчується

[4]. Даний парадокс між закликами та реальними діями теоретиків і практиків в галузі бібліотечної справи можемо прослідкувати і на прикладі вітчизняних реалій.

Фінансування наукових досліджень у країнах, що розвиваються, – доволі обмежене, а відтак, зростає розрив у доступності до результатів досліджень, що впливає також і на якість самих досліджень. Тому ініціатива Відкритого доступу, одним з пріоритетних завдань якої є скорочення розриву в доступі до наукової інформації у світі, безумовно, знайшло позитивний відгук у вітчизняної бібліотечної спільноти.

Так, у червні цього року учасниками 19-ї Міжнародної Конференції «Крим-2012: Бібліотеки та інформаційні ресурси у сучасному світі науки, культури, освіти і бізнесу» було проголошено Кримську Декларацію Відкритого Доступу, яка закликає бібліотеки до популяризації Відкритого доступу серед користувачів, ініціювання створення та розвитку інституційних і тематичних репозитаріїв, забезпечення збереження наукових публікацій [5].

Водночас, в Україні широкого розповсюдження набула практика створення університетських репозитаріїв, і найчастіше функція їхньої технологічної підтримки, наповнення та реклами покладена саме на працівників бібліотек вищих навчальних закладів. Та попри це, проведений аналіз вмісту репозитаріїв ВНЗ України виявив невелику кількість бібліотекознавчих публікацій та відносно низьку частоту їх цитувань [8]. Також, практично не використовуваним вітчизняними фахівцями бібліотечної справи залишається найбільший міжнародний відкритий електронний архів з галузі бібліотекознавства та інформаційних наук – E-LIS. З моменту появи першої згадки про архів у вітчизняній фаховій періодиці і до сьогодні – кількість документів архівованих вітчизняними авторами залишається мізерною [9, с. 27].

Відтак, з метою виявлення мотивуючих факторів та перешкод на шляху поширення ідей руху Відкритого доступу у вітчизняному бібліотекознавстві, було вирішено провести Інтернет-опитування серед українських фахівців бібліотечної справи. Основними завданнями даного дослідження було: визначення потреб та очікувань вітчизняних бібліотекознавців від використання відкритих електронних ресурсів, оцінка їх вміння працювати з сучасними інформаційно-комп'ютерними технологіями, вивчення думки бібліотекознавців щодо ініціативи Відкритого доступу, з'ясування характерних рис групи прихильників Відкритого доступу у вітчизняному бібліотекознавстві.

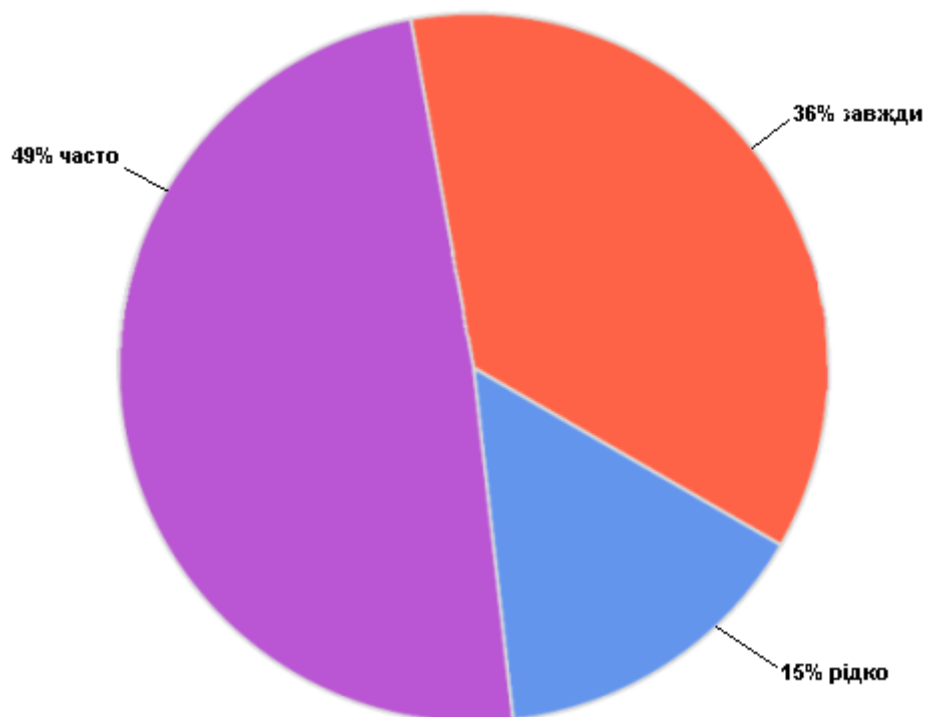
Онлайн-опитування проводилось в межах Міжнародного тижня Відкритого доступу 22-28 жовтня 2012 р. Анкетування респондентів відбувалося за допомогою Інтернет-сервісу SurveyMonkey (<http://surveymonkey.com>). На всі питання опитування відповіло 90 респондентів.

Анкета складалась з трьох блоків запитань: відомості про респондента (вік, рівень володіння ПК та Інтернет-сервісами, знання іноземних мов); ступінь використання електронних ресурсів в процесі наукової діяльності; загальне ставлення до ролі руху Відкритого доступу у розвитку наукової комунікації.

За результатами анкетування розподіл респондентів за віком відбувся наступним чином: основну групу склали бібліотекознавці віком 35-55 років – 48%, далі група 25-35 років – 29%, більше 55 років – 16% і до 25 років – 7%. Переважна більшість респондентів відповіли, що добре опанували ПК та Інтернет-сервіси (86%).

Майже однаковими за кількістю виявились групи респондентів, що володіють англійською мовою не нижче розмовного рівня (43%), і група, що не володіє жодною іноземною мовою на хорошому рівні (41%). Серед решти іноземних мов, що загалом склали незначний відсоток, було вказано німецьку, французьку, російську, іспанську, польську, чеську, латинську мови.

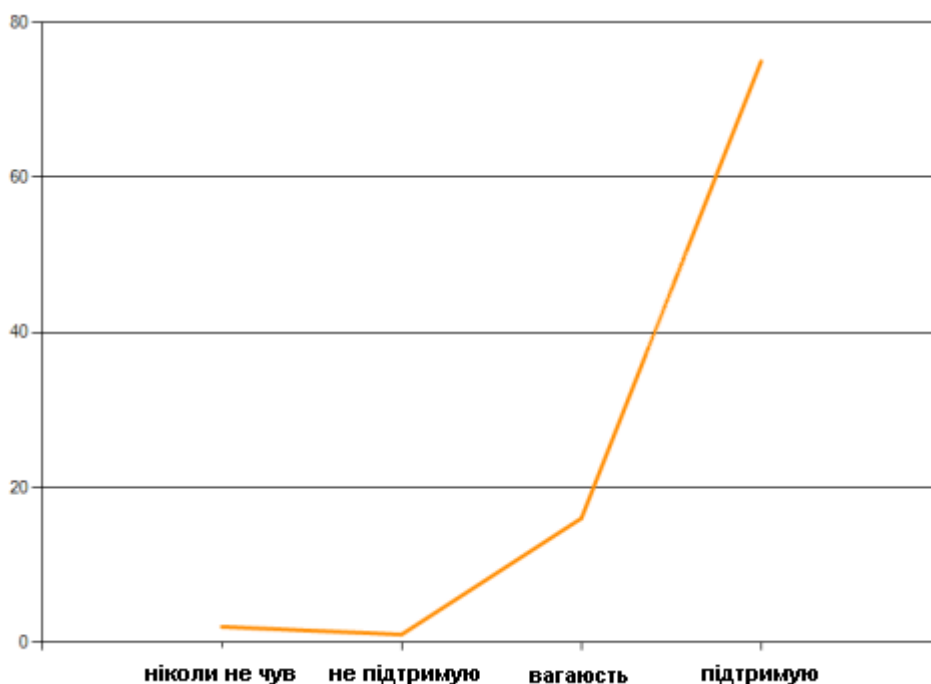
З'ясувалося, що всі без винятку респонденти анкетування використовують інформаційні Інтернет-ресурси при проведенні науково-дослідних робіт. При цьому відсоток бібліотекознавців, що використовують їх постійно, виявився меншим за тих, хто часто (36% і 49% відповідно), і лише 15% респондентів рідко користуються допомогою Інтернет-джерел в процесі пошуку наукової інформації (Діагр. 1).



Діагр 1. Ступінь використання українськими бібліотекознавцями Інтернет-ресурсів у процесі проведення науково-дослідних робіт

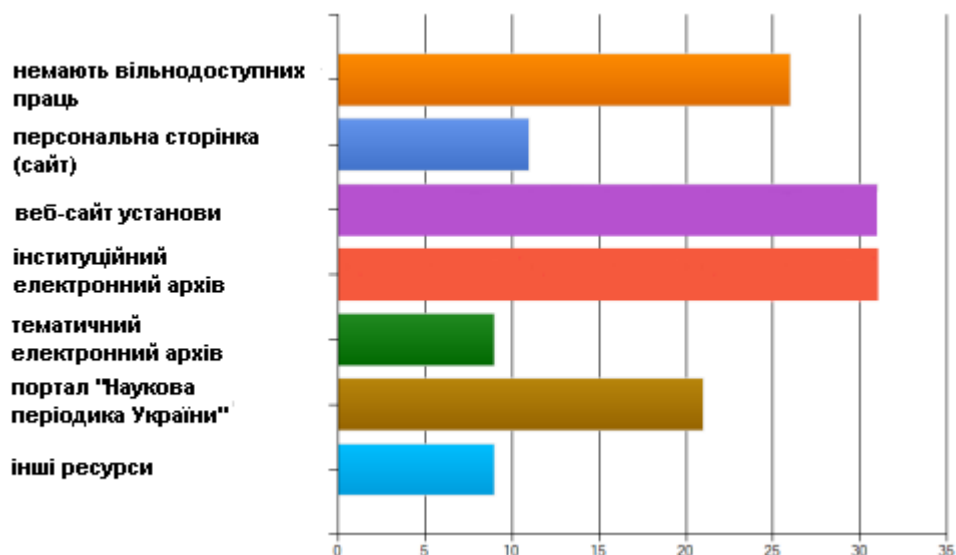
Попри жваве використання Інтернет-технологій, респонденти доволі стримано оцінили сучасний стан розвиненості наукової онлайн-комунікації серед українських бібліотекознавців: 67% – переконані, що вона розвивається повільно, 20% – знаходиться у зародковому стані, 13% –розвивається доволі стрімко.

Більшість опитаних українських бібліотекознавців є прихильниками ініціативи Відкритого Доступу – 80%, противниками – 1%, вагаються, до якої зі сторін себе віднести – 17%. Ще 2% респондентів нічого не чули про ініціативу Відкритого доступу (Діагр. 2).



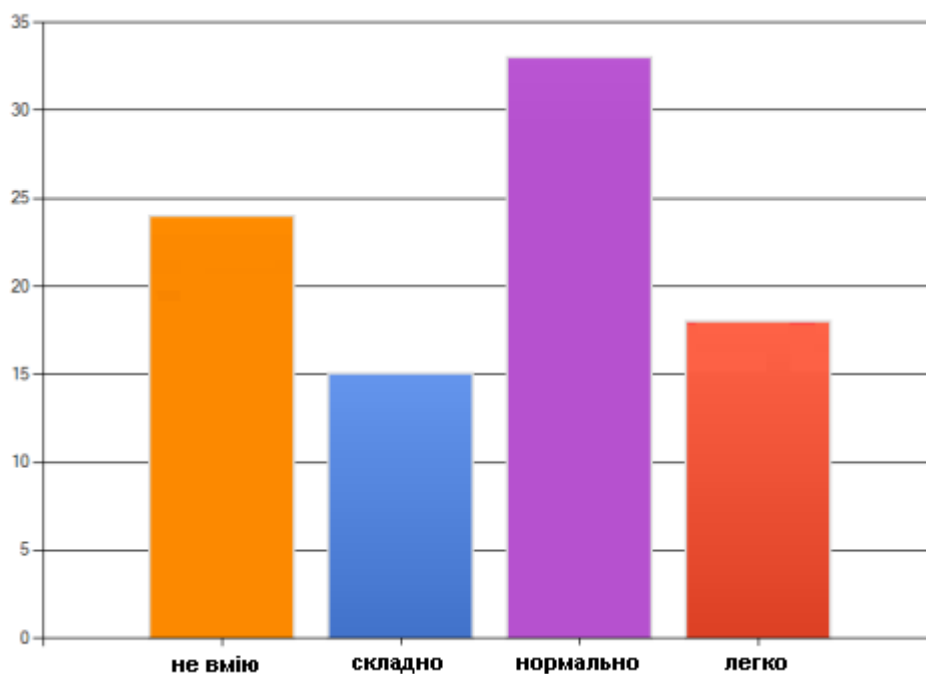
Діагр. 2. Ступінь підтримка руху Відкритого доступу вітчизняними бібліотекознавцями

Згідно даних опитування, 28% бібліотекознавців не представили власних робіт у мережі Інтернет, 12% викладали праці на персональному сайті (сторінці), 33% – на веб-сайті установи, 33% – в інституційному електронному архіві, 10% – у тематичному електронному архіві, 22% – на порталі «Наукова періодика України». Також 10% респондентів вказали власні варіанти, які, як правило, або дублювали вже наявні відповіді, або помилково називали відомі комерційні наукометричні бази даних, чи навіть пошукові системи (Діагр. 3).



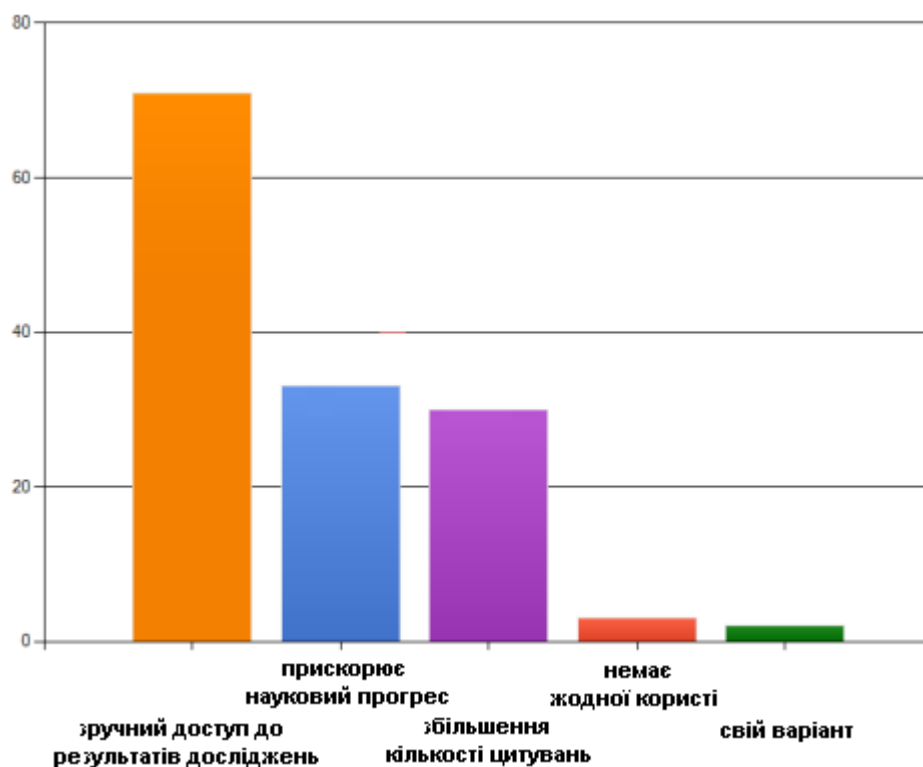
Діагр. 3. Стан використання українськими бібліотекознавцями відкритих Інтернет-ресурсів для поширення своїх публікацій

Попри високу кількість серед респондентів досвідчених користувачів ПК оцінка ними складності технологічного процесу самоархівування власних праць сильно різниться: 37% опитаних дали оцінку «нормально», 27% взагалі не вміють самоархівувати власні наукові праці, 20% вважають процес самоархівування легким і 16% – достатньо складним (Діагр. 4).



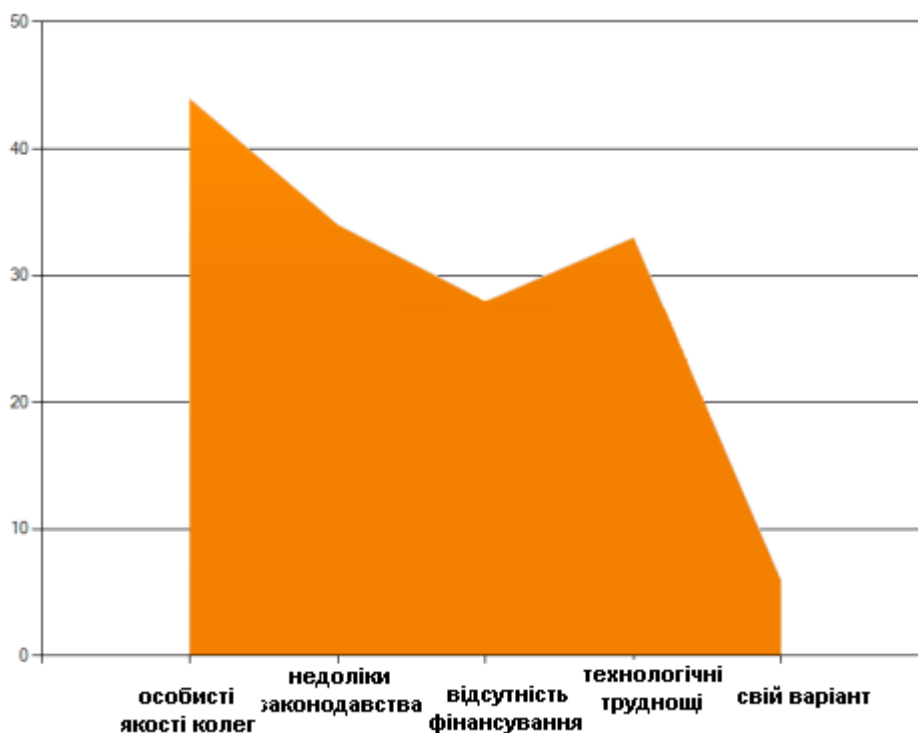
Діагр. 4. Оцінка складності процесу самоархівування робіт

Більшість бібліотекознавців позитивно сприймають представлення своїх праць у Відкритому Доступі. Так, 79% опитаних вважають, що це сприяє зручному доступу до результатів досліджень, 38% – прискорює науковий прогрес, 33% – збільшує кількість цитувань, і лише 3% респондентів не бачать у цьому жодної користі (Діагр. 5).



Діагр. 5. Переваги підтримки ініціативи Відкритого доступу

До факторів, які перешкоджають поширенню руху Відкритого Доступу серед вітчизняних бібліотекознавців, респондентами було віднесено: особисті якості колег (49%), недоліки законодавства (38%), технологічні труднощі (37%), відсутність фінансування (31%). Власні варіанти респондентів: незатребуваність послуги з боку наукового співтовариства, консервативність фахового менталітету, якість вітчизняних публікацій, психологічні проблеми (Діагр. 6).



Діагр. 6. Фактори, що негативно впливають на рівень підтримки ініціативи Відкритого доступу

Узагальнення результатів онлайн-опитування дало змогу зробити ряд висновків про пріоритети вітчизняних бібліотекознавців щодо генерування та використання відкритих фахових Інтернет-ресурсів.

Більшість вітчизняних бібліотекознавців володіють ПК, Інтернет-сервісами та регулярно або постійно використовують онлайнві інформаційні ресурси. Водночас, більшість також погоджуються, що налагодженість Інтернет-комунікації серед вчених галузі досі знаходиться ще на недостатньо розвинутому рівні.

Великий відсоток бібліотекознавців не достатньо добре володіє іноземною мовою. Оскільки багато популярних Інтернет-ресурсів та інструментів не мають українського інтерфейсу, це створює додаткові труднощі для розвитку онлайн-комунікації галузі.

Процес самоархівування наукової публікації вимагає від автора базових знань роботи з Інтернет-сервісами та кілька хвилин вільного часу. Основна складність цього процесу полягає не в технічних моментах, а в правильності занесення метаданих архівованого документа, що, безумовно, не може викликати жодних труднощів у фахівців-бібліотекознавців. Однак, результати опитування показують, що оцінка складності процесу самоархівування наукових праць сильно різниться серед загалу бібліотекознавців. Це може свідчити, як про переоцінку власних навиків роботи з ПК, так і про елементарний брак зацікавленості до самоархівування своїх робіт. Дане припущення знаходить також

підтвердження при аналізі Інтернет-ресурсів, що використовуються вітчизняними бібліотекознавцями для поширення своїх наукових праць – веб-сайти з можливістю самоархівування серед них менш популярні. Крім цього, ще достатньо великий відсоток українських бібліотекознавців взагалі не мають вільно доступних власних праць у мережі Інтернет.

Попри те, що багато респондентів виявились прихильниками руху Відкритого доступу, більшість з них сповідує прагматичний підхід – вони вважають, що ця ініціатива насамперед забезпечує зручний доступ до результатів наукових досліджень. Натомість, переконаних в тому, що вільний доступ до результатів досліджень суттєво прискорює науковий прогрес, значно менше. А, отже, вітчизняні бібліотекознавці схильні недооцінювати роль Відкритого доступу в процесі розбудови наукової комунікації. Вони декларують власну високу готовність до використання здобутків інформаційно-комп'ютерних технологій та відзначають позитивні зрушення галузі в цьому напрямку. Парадоксально, але саме суб'єктивна оцінка колег-бібліотекознавців, згідно результатів дослідження, виявилась головною перешкодою на шляху поширення ініціативи Відкритого доступу у вітчизняному бібліотекознавстві.

Аналіз одержаних результатів анкетування дозволяє сформулювати пропозиції для розбудови ефективного плану дій щодо подальшого поширення і активного використання українськими бібліотекознавцями переваг руху Відкритого доступу.

Згідно результатів опитування, нині створено усі передумови для розвитку активної співпраці бібліотекознавців в Інтернет-середовищі. Відтак, вітчизняним спеціалістам слід подбати про доступність в мережі достовірних контактних даних задля налагодження сталих та ефективних наукових зв'язків.

Назріла потреба створення якісного та змістовно насиченого вітчизняного бібліотекознавчого Інтернет-ресурсу з наявністю українського інтерфейсу, який би містив детальну технічну підтримку з питань самоархівування, і вдосконалення вже існуючих спеціалізованих Інтернет-навігаторів відкритих національних та міжнародних бібліотекознавчих ресурсів Мережі.

Регулярне інформування про переваги підтримки руху Відкритого доступу та нові технології його запровадження, тісна співпраця з мультидисциплінарними науковими групами фахівців мають змінити суто прагматичне ставлення вітчизняних бібліотекознавців до ініціативи Відкритого доступу і підвищити розуміння важливості його ролі у науковому прогресі людства.

Проведення повторного соціологічного дослідження після реалізації вище перерахованих пропозицій, оцінка ефективності їх запровадження у поєднанні з кількісно-

якісним аналізом вільнодоступних бібліотечнознавчих Інтернет-ресурсів є одним із перспективних напрямів подальших наукових досліджень.

Автор висловлює подяку декану факультету бібліотечнознавства та інформатики Харківської державної академії культури, доктору педагогічних наук, професору Аллі Анатоліївні Соляник та директору Наукової бібліотеки «Києво-Могилянська академія», кандидату історичних наук Тетяні Олександрівні Ярошенко за допомогу в проведенні дослідження, а також усім бібліотечнознавцям, що погодились взяти участь в опитуванні.

Список використаної літератури

1. 60% of Journals Allow Immediate Archiving of Peer-Reviewed Articles – but it gets much much better... // SHERPA Services Blog : Website. – Mode of access: URL : <http://romeo.jiscinvolve.org/wp/2011/11/24/60-of-journals-allow-immediate-archiving-of-peer-reviewed-articles-but-it-gets-much-much-better>. – Title from the screen.
2. Bethesda Statement on Open Access Publishing // Earlham College : Website. – Mode of access: URL : <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>. – Title from the screen.
3. Björk B-C. Open Access to the Scientific Journal Literature: Situation 2009 / Bo-Christer Björk, Patrik Welling, Mikael Laakso, Peter Majlender, Turid Hedlund, Guðni Guðnason // PLoS ONE. – 2010. – 5(6) – Mode of access: URL : <http://www.plosone.org/article/info:doi/10.1371/journal.pone.0011273>. – Title from the screen.
4. Lewandowski D. Google Scholar as a tool for discovering journal articles in library and information science // Online Information Review. – 2010. – Vol. 34. – № 2. – P. 250-262.
5. Кримська Декларація Відкритого Доступу // ELibUKR : Веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.elibukr.org/uk/novini/krimaska-deklaraciya-vidkritogo-dostupu.html>. – Назва з екрана.
6. Московкин В. М. Развитие формальных научных коммуникаций в условиях экспоненциального роста знаний и цифровой революции / В. М. Московкин // Международный форум по информации. – 2008. – Т.33. – № 2. – С. 6-11.
7. Линден И. Л. Открытый доступ: «зеленый путь» и «золотой путь» / И. Л. Линден, Ф. Ч. Линден // Науч. и техн. б-ки. – 2009. – № 7. – С. 30–44.
8. Назаровець С. Цитат-аналіз бібліотечнознавчих веб-публікацій як об'єктів зберігання репозитаріїв в Україні / С. Назаровець // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Х., 2011. – Вип. 34. – С. 170-177.
9. Шульга І. Архіви та журнали відкритого доступу в галузі бібліотечної справи та інформаційних дисциплін / Ірина Шульга // Бібліотечний вісник. – 2006. – №5. – С. 23-31.

10. Ярошенко Т. Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років / Тетяна Ярошенко // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 5. – С. 3-10.

Отражены результаты социологического исследования, которое проводилось среди отечественных специалистов библиотечного дела с целью выявления мотивирующих и сдерживающих факторов по распространению идей движения Открытого доступа в библиотековедение.

Illuminated the results of a sociological survey conducted among Ukrainian scientists librarians for identify constraints and motivating factors in the spread of ideas Open Access in librarianship.